

УДК 94:327.5

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-9>

Отрош М.І.

<https://orcid.org/0009-0007-3658-5871>

ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ВІДНОСИН 1991-2004 РОКІВ

У статті досліджується соціально-економічна та внутрішньо-політична ситуація в Росії та Грузії протягом 1991-2004 рр., яка впливала на розвиток двосторонніх російсько-грузинських відносин. Розпад СРСР і колишньої системи управління загострив соціально-економічні та внутрішньо-політичні проблеми в обох колишніх радянських республіках, які стали тепер формально незалежними і самостійними державами, суб'єктами міжнародного права.

Становлення нових російської і грузинської соціально-економічних систем відбувалося в непростих умовах. Від проведених в обох країнах недостатньо продуманих економічних реформ і приватизації постраждали широкі верстви населення. Опинившись без фінансування, руйнувалися структури освіти, безоплатної медицини та науки. Незважаючи на оголошену свободу торгівлі, високе оподаткування призводило до втечі приватного бізнесу «в тінь», що посилювало вплив кримінальних структур.

Серйозною загрозою для РФ і Грузії у 1990-х рр. стала проблема регіонального сепаратизму з боку відповідних автономних утворень, що перебували в їх складі. Невдовзі Росії вдалося справитися з цим викликом і повернути їх (зокрема і бунтівну Чечню збройним шляхом) під своє верховенство. Проте Грузія не змогла ні дипломатичним, ні військовим шляхом повернути верховенство над своїми автономіями – Абхазією і Південною Осетією, які нині фактично перебувають під контролем Росії.

Зроблено висновки, що соціально-економічне та внутрішньополітичне становище в Росії та Грузії у 1991-2004 рр. становило собою своєрідне тло, на якому вибудовувалися російсько-грузинські відносини у той період. Внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в цей час в обох державах, формували порядок денний цих відносин та обумовлювали їх.

Ключові слова: Росія, соціально-економічна ситуація в Росії у 1991-2004 рр., внутрішньо-політична ситуація в Росії у 1991-2004 рр., Грузія, соціально-економічна ситуація в Грузії у 1991-2004 рр., внутрішньо-політична ситуація в Грузії у 1991-2004 рр.

Аналіз зовнішньої політики Російської Федерації щодо Грузії у 1991-2004 роках і тогочасний стан російсько-грузинських відносин доцільно розпочати, на наш погляд, з належного дослідження соціально-економічного та внутрішньополітичного становища в обох державах у зазначений період. Такий підхід дозволить нам виразно побачити, на якому тлі відбувалося формування двосторонніх відносин, що впливало на їх розвиток і, зрештою, вірно зрозуміти місце Грузії в зовнішньополітичних пріоритетах Росії на зламі тисячоліть. Ця проблематика, на нашу думку, є важливою як з наукової, так і з практичної точок зору, оскільки вона тісно пов'язана із тими завданнями, над вирішенням

яких працює ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», зокрема її відділ історії нових незалежних держав, у рамках теми науково-дослідної роботи «Зовнішня політика Росії щодо пострадянських країн: спільне та особливе».

Розглядаючи провідні публікації та дослідження за цією тематикою необхідно зазначити, що абсолютна більшість з них проводилась російськими науковцями. Це пояснюється, на нашу думку, тим, що Росія (на відміну від решти радянських республік) розглядає себе не лише правонаступницею Радянського Союзу, але і його продовжувачем, є ініціатором і засновником СНД та інших інтеграційних об'єднань у межах колишнього СРСР, тому вона активно відстежує і намагається контролювати усі найважливіші процеси на пострадянському просторі, тримаючи його в полі зору своїх стратегічних інтересів та залучаючи на це серйозні фінансово-економічні, політичні, військові, розвідувальні, дипломатичні, наукові та інші ресурси. Порушену проблематику досліджують науковці й інших країн, зокрема грузинські та українські. Критично осмислені здобутки і досягнення зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема і тих, на яких ми посилаємось у цій статті, слугують своєрідною теоретичною і практичною основою для подальших досліджень динамічних змін у країнах пострадянського простору в контексті зовнішньої політики Росії щодо кожної з них.

Мета статті полягає в аналізі внутрішніх чинників російсько-грузинських відносин 1991-2004 рр., зокрема соціально-економічного та внутрішньополітичного становища в Росії та Грузії у цей проміжок часу. Пропонована публікація буде, на нашу думку, своєрідним вступом до дослідження зовнішньої політики РФ щодо Грузії та стану їх двосторонніх відносин у зазначений період.

Російська Федерація (РФ) чи Росія (обидва терміни відповідно до ст. 2 Основного закону країни є рівнозначними) [1] стала самостійною державою, суб'єктом міжнародного права тільки після розпаду СРСР (припинення його існування як суб'єкта міжнародного права і геополітичної реальності відбулося на основі укладеної Мінської угоди, підписаної у Біловезькій пуші (Білорусь) 08.12.1991 р. президентами України і РФ та головою парламенту Республіки Білорусь [2, с. 243-244], та згодом підтверджено Алма-Атинською декларацією, підписаною в тодішній столиці Казахстану 21.12.1991 р. президентами Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України та головою Верховної Ради Республіки Білорусь [3, с. 97]. Після цього першому й останньому президенту Радянського Союзу М. Горбачову нічого не залишалось, як передати всю повноту своєї влади президенту РФ Б. Єльцину, що й відбулося 25 грудня 1991 р [4, с. 490-491]). Розпад СРСР і колишньої системи управління загострив соціально-економічні та внутрішньо-політичні проблеми в усіх колишніх радянських республіках (які стали тепер формально незалежними країнами), зокрема в Росії, дефіцит бюджету якої досяг третини національного виробництва.

У січні 1992 р. під керівництвом президента Б. Єльцина і заступника голови уряду Є. Гайдара в РФ розпочалися реформи, відомі як «шокова терапія». У січні-квітні 1992 р. відбулася лібералізація цін. Підприємства-монополісти, користуючись відсутністю належної конкуренції з боку недержавного сектору, стали збільшувати ціни, які зросли за 1992 р. більше ніж у 25 разів. При цьому грошові заощадження населення в Ощадному банку були заморожені та зрештою знецінилися, що призвело до масового зубожіння значної частини населення. Водночас ситуація сприяла створенню великих капіталів за рахунок фінансових операцій. Нові підприємницькі кола встановлювали тісні корупційні зв'язки з чиновництвом. Фінансові операції за участі чиновництва спустошували державну казну. Опинившись без фінансування, руйнувалися структури освіти, безоплатної медицини та науки. Незважаючи на оголошену свободу торгівлі, високе оподаткування призводило до втечі приватного бізнесу «в тінь», що посилювало вплив кримінальних структур.

У становленні нової російської соціально-економічної системи брав участь зарубіжний капітал. Рубль на території РФ став вільно обмінюватися на іноземну валюту. В умовах швидкої інфляції саме долар США став основним засобом накопичення. Одночасно в умовах більш відкритого митного режиму до Росії направився потік імпорту, що сприяло подальшому занепаду вітчизняного виробництва. В умовах швидкої інфляції та високої прибутковості фінансових операцій стало не вигідно вкладати кошти у виробництво. Прибутковим залишався вивіз сировини за кордон, оскільки він дозволяв швидко отримати валютну виручку.

14 серпня 1992 р. був прийнятий указ президента РФ про порядок приватизації, що стала проводитися під керівництвом заступника голови уряду А. Чубайса. У 1992-1993 рр. було приватизовано більше половини підприємств, проте приватизація не привела до пожвавлення ринку. Незважаючи на те, що прилавки наповнилися товарами (значною мірою імпортними), більшість населення не могла цим скористатися повною мірою через брак грошей. «Шок» не змінився «терапією». Реформи не досягли заявлених цілей. Від реформ постраждали широкі соціальні верстви, пов'язані з реальним виробництвом і бюджетною сферою. Зрощування нової бізнес-еліти та чиновництва визначило наперед високий ступінь монополізації та бюрократизації російського капіталізму. Невідповідність результатів реформ очікуванням серйозно скомпрометувала ліберальну традицію в Росії. Однак для впливових фінансових еліт, які отримали вигоду від реформ, лібералізм став ідеологічним прапором на всі 1990-і рр., що забезпечило йому сильні позиції, незважаючи на невдачі ліберальної політики.

Протягом 1990-х рр. продовжувався процес віддалення одна від одної країн Співдружності Незалежних Держав (СНД), яка не стала союзом очолюваних РФ держав, хоча Росія в той час і марила такими сподіваннями, незважаючи на те, що у вищезгаданій Алма-Атинській декларації від 21.12.1991 р. чітко

записано, що СНД не є ні державою, ні наддержавним утворенням. Помітно погіршилися відносини РФ з країнами НАТО. У 1993 р. між Росією і США був підписаний Договір про скорочення стратегічних озброєнь (СНО – 2), який через гостру політичну боротьбу вдалося ратифікувати лише у 2000 р. Офіційна Росія підтримала позицію країн НАТО щодо Балканської кризи та погодилася на запровадження санкцій проти Югославії, хоча такий курс був, м'яко кажучи, непопулярний у російському суспільстві.

Серйозною загрозою для РФ у 1990-х рр. стала проблема регіонального сепаратизму. Під час розпаду СРСР прагнення до самостійності посилювалися і в деяких регіонах Росії, перш за все в автономних республіках. Гостра криза в центрі посилювала відцентрові тенденції, що виникли ще в період горбачовської перебудови. Регіональні політичні еліти прагнули встановити повний контроль над ресурсами своїх регіонів. Ослаблення центру посилювало політичну роль регіональних еліт. У першій половині 1990-х рр. у деяких регіонах (насамперед у Татарстані, Башкортостані та деяких республіках Північного Кавказу) сепаратизм набув серйозного політичного впливу і здійснювався під ісламістськими та національними гаслами. Розігруючи сепаратистську карту автономним утворенням вдалося добитися широкої автономії в складі РФ (навіть до проголошення «національного суверенітету») при збереженні територіальної цілісності Росії. На початку 1990-х рр. 19 автономних республік формально проголосили право на вихід з Росії, але до кінця 1990-х рр. вимушені були відмовитися від цього права у міру приведення регіонального законодавства у відповідність до загальноросійського. По завершенні гострого політичного протистояння в центрі основні розбіжності між керівництвом Росії та регіонів вдалося поступово врегулювати шляхом підписання договорів про розмежування повноважень між центром і суб'єктами РФ. Виняток становила тільки Чеченська Республіка.

У 1992-1993 рр. радикальні реформи загострили соціально-політичні суперечності й посилити масові акції протесту в країні. Вуличні акції протесту проти перетворень і режиму Єльцина нерідко призводили до запеклих зіткнень з силами охорони порядку. Вже на самому початку радикальної реформи проти політики Є. Гайдара виступили голова Верховної Ради Р. Хасбулатов і віцепрезидент О. Руцькой. Більшість депутатів під тиском своїх виборців виступили проти «шокової терапії». Опозицію підтримувала і частина директорського лобі, оскільки реформи вдарили по виробничому сектору і загрожували привести до переходу права власності на підприємствах до рук нових фінансових груп.

Протистояння між виконавчою і законодавчою владою розгоралося не лише в загальноросійських, але й у місцевих органах влади. При цьому авторитет влади як такої падав в очах значної частини населення країни через неприйняття ліберальних реформ. У 1992-1993 рр. зростала конфронтація між більшістю депутатського корпусу і командою очолюваних президентом

Б. Єльциним ліберальних реформаторів. Під тиском депутатів президенту довелося відправити у відставку Є. Гайдара. Головою уряду став В. Чорномірдин, який продовжив колишній урядовий курс свого попередника. За таких умов депутати російського парламенту прийшли до висновку, що тільки обмеження влади Єльцина може дозволити змінити курс реформ.

25 квітня 1993 р. у РФ відбувся референдум, підготовка якого відбувалася в умовах потужної телевізійної агітаційної кампанії прибічників президента. (Це побічно свідчить про те, кому вже на той час фактично належали в Росії засоби масової комунікації). За перевибори президента висловились 34 млн громадян, а парламенту – 46,2 млн осіб. Таким чином, жодна зі сторін протистояння не добилась підтримки більшості населення країни. Нова спроба вийти з кризи була вчинена на конституційній нараді, що відкрилася 5 червня 1993 р., проте і там не вдалося подолати розбіжності щодо найважливішого питання конституційного устрою – співвідношення повноважень президента і парламенту. За таких обставин президент Б. Єльцин в порушення конституції Росії приймає 21 вересня 1993 р. указ № 1400 «Про поетапну конституційну реформу в Російській Федерації», яким розпускає парламент і призначає на грудень того ж року вибори до нового вищого законодавчого органу країни, а також референдум щодо нової конституції, проект якої в цілому (крім питання розмежування повноважень президента і парламенту) був схвалений на вищезгаданій конституційній нараді. У відповідь на це парламент РФ відповідно до чинної Конституції відсторонив президента від влади і призначив виконуючим обов'язки глави держави віце-президента О. Руцького. Неконституційність дій Б. Єльцина підтвердив Конституційний суд РФ.

Після цього резиденція парламенту – «Білий дім» - була незаконно заблокована силовими структурами, які стали на сторону президента. 3 жовтня 1993 р. десятки тисяч прибічників парламенту прорвали заслони міліції навколо «Білого дому» і захопили будівлю столичної мерії. Цього дня відбулися також збройні зіткнення між прибічниками парламенту і вірними президенту частинами в районі телецентру «Останкіно». Вранці 4 жовтня барикади перед «Білим домом» були атаковані бронетранспортерами урядових військ, будівля парламенту зазнала танкового обстрілу. Лідери опозиції, зокрема О. Руцької і Р. Хасбулатов, які вийшли з палаючої будівлі парламенту, були заарештовані. (У цих жовтневих зіткненнях загинуло декілька сотень осіб, імена багатьох з них не встановлені й до нині. Кров невинних на совісті Б. Єльцина та його найближчого оточення, причетного до розстрілу парламенту та його захисників). Жовтнєве кровопролиття розкололо політичний спектр країни, а перемога у збройному зіткненні дозволила Б. Єльцину і його прибічникам добитися прийняття нового Основного закону країни. 12 грудня 1993 р. був проведений референдум щодо проекту Конституції. За офіційними даними (на думку багатьох дослідників сфальсифікованими у бік збільшення). У референдумі взяли участь 54,8% виборців, з яких за прийняття Конституції

висловились 58,4% осіб, голосували проти – 41,6%. Референдум не проводився у Татарстані, Чечні та Челябінській області. Отже, Основний закон (Конституція) РФ 1993 р. набрав чинності на основі лише чверті голосів російських громадян. Одночасно з референдумом щодо конституції країни відбулися перші вибори до нової Державної Думи. До парламенту пройшли в основному «демократичні» пропрезидентські партії, зокрема Ліберально-демократична партія Росії на чолі з В. Жириновським, багатолітнім маніпулятором російських низів і вірним слугою російських президентів-диктаторів.

Хоча економічна депресія в країні продовжувалася, у середині 1990-х рр. намітилася тенденція до поступової стабілізації соціально-політичної системи Росії. Закріпившись при владі, президент Б. Єльцин і пов'язана з ним частина еліти взяли курс на національне примирення, відновлення хоча б мінімальної згоди між політичними силами, що дозволило б відійти від конфронтації та усунення симптомів громадянської війни. 23 лютого 1994 р. під тиском парламенту були амністовані учасники ГКЧП (Державного комітету з надзвичайного стану, який створений у неконституційний спосіб колективний орган у складі декількох керівників союзних відомств на чолі з віцепрезидентом СРСР Г. Янаєвим 19 серпня 1991 р. взяв на себе на декілька днів усю повноту влади в країні з огляду на те, що начебто президент М. Горбачов за станом здоров'я тимчасово не міг виконувати обов'язки глави держави) та жовтневих зіткнень 1993 р.

Незважаючи на врегулювання відносин федерального центру і суб'єктів федерації, одна з республік – Чеченська – проголосила свою незалежність. Ще за часів формально діючого СРСР президентом новоствореної Чеченської республіки Ічкерія (в якості державної ідеології оголошувався іслам) став 27 жовтня 1990 р. радянський генерал і чеченець за національністю Д. Дудаєв, який відмовлявся співпрацювати з Москвою з тих питань, що суперечили національному суверенітету та незалежності Чечні. Радянський Союз на заключній фазі його існування не зміг та й не дуже докладав для того зусиль, щоб навести конституційний лад у цій північнокавказькій автономії. Після розпаду СРСР російське керівництво за підтримки чеченської проросійської опозиції спробувало збройним шляхом повалити Д. Дудаєва. 11 грудня 1994 р. російські війська увійшли до Чечні з метою «відновлення конституційного порядку» і після запеклих боїв зайняли її основні та напівзруйновані населенні пункти, однак взяти під контроль республіку в цілому так і не змогли. Війна у Чечні стала ключовою проблемою політичного життя Росії. Нездатність вирішити цю проблему ще більше підірвала авторитет влади. Ліберальні партії виступали за негайний вивід військ з Чечні, де прибічники Д. Дудаєва перейшли до партизанських методів ведення війни.

Тим часом у Росії відбулися 17 грудня 1995 р. вибори до парламенту. До вищого законодавчого органу країни пройшли практично ті ж самі політичні

сили, що й до попереднього складу парламенту, однак невдоволення виборців політикою Б. Єльцина привело до того, що Державна Дума опинилася фактично під контролем комуністів. 3 липня 1996 р. у другому турі президентських виборів Б. Єльцин за допомогою адміністративного ресурсу, підтримки великого бізнесу, обмеження бойових дій у Чечні, а головне відвертих і широкомасштабних фальсифікацій «переміг» комуніста Г. Зюганова і був обраний на другий президентський строк.

У серпні 1996 р. війна у Чечні спалахнула з новою силою, проте чеченцям вдалося повернути Грозний. 22 серпня 1996 р. у Хасавюрті повноважний представник президента, секретар Ради безпеки РФ О. Лебедь і командуючий військами Ічкерії А. Масхадов (президент Д. Дудаєв загинув у квітні 1996 р. внаслідок спланованого російським керівництвом стосовно нього вбивства від вибуху російської ракети під час розмови по мобільному телефону) уклали перемир'я між Росією та Чечнею. Російські війська виводились з Чечні, однак статус республіки залишався неврегульованим. 29 січня 1997 р. А. Масхадов переміг на виборах на посаду президента Чеченської республіки Ічкерія і в травні того ж року уклав з Б. Єльциним угоду про мир.

Під час другого терміну правління Б. Єльцина робилися невдалі спроби щодо подолання соціально-економічної кризи та вживалися заходи зі зміцнення державного контролю над природними монополіями та обмеження впливу фінансово-промислових груп на прийняття державних рішень. В умовах стрімко зростаючих внутрішніх і зовнішніх боргів країни урядом С. Кірієнко був підготовлений план перетворення державних короткотермінових зобов'язань у довготермінові. Цей план почав здійснюватися 17 серпня 1998 р. одночасно з дефолтом, що привело до ще більш різкого падіння рубля, ніж планувалося. За такої ситуації Б. Єльцин відправив уряд С. Кірієнко у відставку і повернув до влади В. Чорномірдіна. Президент, мабуть, сподівався, що це стабілізує ситуацію, проте урядова чехарда тільки загострила фінансову кризу, призвела до паралічу банківської системи та різкого знецінення рубля.

Фінансова криза 1998 р. привела до нового перегрупування політичних сил у країні. Державна Дума не затвердила на посаду прем'єр-міністра кандидатуру В. Чорномірдіна, який ніс частину відповідальності за кризу 1998 р. В результаті компромісу між політичними силами 11 вересня 1998 р. прем'єр-міністром був призначений міністр закордонних справ Є. Примаков. Ситуація стала поступово стабілізуватися, намітилася тенденція до економічного зростання. Однак консервативний курс Є. Примакова не влаштував главу російської держави і 12 травня 1999 р. головою уряду був призначений колишній міністр внутрішніх справ С. Степашин, який 9 серпня того ж року був замінений колишнім керівником Федеральної служби безпеки і секретарем Ради безпеки В. Путіним (реальним кандидатом на посаду глави держави і гарантом особистої недоторканості єльцинського клану та його статків, про що стало зрозуміло згодом).

Передвиборна боротьба 1999-2000 рр., спочатку парламентська, а згодом президентська, відбувалась у Росії на тлі невирішеної чеченської кризи. Для зміцнення за короткий термін авторитету прем'єр-міністра і майбутнього кандидата на посаду президента РФ В. Путіна в очах російського виборця та виправдання порушення Москвою укладеної у травні 1997 р. Б. Єльциним і А. Масхадовим угоди про мир між Росією і Чечнею представники російських спецслужб (до яких належав і сам Путін) підірвали житлові будинки у Москві, Каспійську і Волгодонську (згодом це було доведено, опосередкованим свідченням тому став і подібний, хоча й невдалий для чекістів через пильність місцевої міліції, випадок з мінування житлового будинку в Рязані), що призвело до масових жертв серед мирного населення, звинувативши безпідставно і бездоказово у цьому чеченців. Після цього підрозділи російської армії увійшли 30 серпня 1999 р. до Чечні, блокували Грозний і взяли його протягом січня-лютого 2000 р. Опозиційно налаштовані до Росії чеченці на чолі із законно обраним президентом А. Масхадовим (загинув у 2005 р.) не здавалися, розпочалася виснажлива партизанська війна у горах. Водночас офіційний Кремль у лютому 2000 р. призначив главою адміністрації Чеченської Республіки лояльного до Москви колишнього муфтія А. Кадірова (у 2003 р. він став президентом Чеченської Республіки, однак вже наступного року загинув внаслідок теракту). Після його смерті главою адміністрації Чечні став його син Р. Кадіров, який з 2007 р. і донині іменується президентом Чеченської Республіки, поставленим Кремлем, якому він вірнопіддано служить.

31 грудня 1999 р. Б. Єльцин достроково подав у відставку з посади президента. На президентських виборах, що відбулися 26 березня 2000 р., кандидатура В. Путіна була підтримана (із задіянням адміністративного ресурсу на всіх рівнях виконавчої гілки влади та підкупу виборців) 53% виборців і він став другим президентом Росії. У 2002 р. парламентські центристські партії, зокрема проурядовий блок «Єдність» і блок «Батьківщина – Уся Росія» об'єдналися в партію «Єдина Росія», що привело до послаблення лідируючих позицій у Державній Думі комуністів, які посідали друге місце у парламенті за кількістю депутатських мандатів. Таким чином, блоки, що зайняли на парламентських виборах перше і третє місце, після об'єднання стали проурядовою парламентською партією, що дозволило їй поставити під свій контроль основні структури Державної Думи РФ.

Після зайняття президентської посади В. Путіним відразу був взятий курс на зміцнення центральної влади. 13 травня 2000 р. з'явився указ «Про повноважного представника президента РФ у федеральному окрузі», який замінив раніше діючих представників президента в кожному з 89 суб'єктів федерації повноважними представниками президента РФ у 7 федеральних округах, кожний з яких включав по декілька суб'єктів федерації. Федеральні структури стали перебудовуватися відповідно до нової більш компактної структури округів, що послабило вплив губернаторів. 8 серпня 2000 р. за

ініціативи президента була проведена реформа Ради Федерації. За новим законом губернатори не могли засідати у верхній палаті парламенту, однак їх права несуттєво зменшилися, оскільки вони мали у Раді Федерації своїх представників. З 2004 р. губернатори стали призначатися за поданням президента законодавчими зборами регіонів.

Співробітництво президента і парламенту РФ дозволило у 2000-2002 рр. здійснити низку правових реформ, зокрема прийняти найважливіші кодекси: податковий, адміністративний, трудовий, цивільний та деякі інші. Ці систематизовані законодавчі акти враховували певною мірою демократичну практику цивілізованих країн. Так, наприклад, податковий кодекс знизив прибутковий податок до 13%, що сприяло зростанню його збирання, а трудовий кодекс запроваджував штрафи, які підприємці зобов'язані були виплачувати працівникам у разі затримки зарплати тощо. Водночас соціальна система, що виникла у 1990-х рр., не зазнала якісних змін. Сприятливі умови на світовому ринку (зокрема, високі ціни на енергоносії) створювали можливість для економічного зростання без істотних структурних змін. Нафтогазові прибутки дозволили скоротити заборгованість РФ; почали збільшуватися золотовалютні резерви держави.

На початку 2000-х рр. великий бізнес у Росії втратив контроль над вищим чиновництвом (як це було у 1990-х рр.). Крім того, різку реакцію вищої влади, зокрема російського президента, стали викликати дії тих бізнесменів, які відкрито виявляли політичні амбіції, підкріплені значними фінансовими ресурсами. Так, проти керівництва низки компаній, зокрема «ЮКОС» та деяких інших, були порушені кримінальні справи за обвинуваченням у податкових та економічних злочинах під час приватизації 1990-х рр. Вони були заарештовані та засуджені до тривалих термінів ув'язнення, а активи їх компаній в подальшому перейшли до державних корпорацій. Так, наприклад, активи компанії «ЮКОС» перейшли державній корпорації «Роснафта». Справа «ЮКОСа» привела до відставки у лютому 2004 р. глави уряду М. Касьянова, який вважав арешти бізнесменів надмірним заходом [5, с. 437-440].

Непроста ситуація склалася і в Грузії в останні роки існування СРСР та перші роки її державної незалежності. Так, наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. у Грузії виникли дисидентські та правозахисні групи на чолі з Звіадом Гамсахурдія, Мерабом Костава, Георгієм Чантурія, Іраклієм Церетелі. В умовах лібералізації та ослаблення радянської системи у другій половині 1980-х рр. грузинський опозиційний антирадянський і антикомуністичний рух, що висував демократичні вимоги, отримав масову підтримку. Правозахисний рух у республіці продемонстрував антирадянську направленість дій і за підтримки створених у ті роки перших політичних партій став виступати за вихід Грузії зі складу СРСР. На початку 1989 р. у Тбілісі було створено «Народний фронт», який виражав такі вимоги.

Ситуація в республіці ускладнилась після розгону 9 квітня 1989 р. частинами Закавказького військового округу мітингу в Тбілісі, що призвело до людських жертв, а також внаслідок виявленої союзним керівництвом на чолі з М. Горбачовим нерішучості та непослідовності щодо процесів, що відбувалися у Грузії. Події у Тбілісі та уповільнена реакція привели до повної дискредитації радянської влади та відповідно до стрімкого зростання популярності національної опозиції серед населення. 28 жовтня 1990 р. на виборах до Верховної Ради Грузії перемогу отримала коаліція З. Гамсахурдія «Круглий стіл – Вільна Грузія», яка отримала 54% голосів, і Гамсахурдія був обраний головою Верховної Ради.

Грузія почала демонструвати курс на вихід зі складу СРСР, парламент республіки оголосив про верховенство республіканських законів над всесоюзними. На цьому тлі 20 вересня 1990 р. Південно-Осетинська обласна рада проголосила Південно-Осетинську Радянську Демократичну Республіку та оголосила про намір об'єднатися з Північно-Осетинською АРСР, що входила до складу РРФСР. У відповідь Верховна Рада Грузії у грудні 1990 р. прийняла рішення про ліквідування автономії Південної Осетії та запровадження там надзвичайного стану, що призвело до кровопролитних зіткнень в Цхінвалі.

За рішенням влади Грузії на її території не проводився 31 березня 1991 р. референдум про збереження СРСР, проте в цей день був проведений референдум про незалежність Грузії, яку підтримала переважна більшість населення (явка на референдум становила близько 95%, з них підтримали незалежність більше 90%). 9 квітня 1991 р. на основі результатів цього референдуму Верховна Рада Грузинської РСР прийняла Акт про відновлення державної незалежності, а також проголосила чинними Акт про незалежність 1918 р. і Конституцію 1921 р. Після цього, а саме 26 травня 1991 р., З. Гамсахурдія переміг на перших у Грузії президентських виборах, отримавши 87% голосів виборців, які брали участь у голосуванні.

Однак вже невдовзі новообраний глава грузинської держави зіткнувся з потужною опозицією в особі Національного конгресу (з вересня 1990 р. він виконував роль неофіційного парламенту), більшість в якому становили Національна партія незалежності на чолі з Іраклієм Церетелі та Національно-демократична партія, очолювана Георгієм Чантурія. Озброєні загони «Мхедрїоні» Джаби Іоселіані та Національна гвардія під командуванням Тенгіза Кітовані наприкінці літа 1991 р. заявили про підтримку опозиції та не підпорядкування главі держави. У вересні 1991 р. президент З. Гамсахурдія запровадив у країні надзвичайний стан, який, втім, не зміг зупинити ескалацію насильства.

У грудні 1991 р. у Грузії розпочалися повномасштабні бойові дії, озброєна опозиція змогла 2 січня 1992 р. взяти під свій контроль центральну частину Тбілісі, включно з Будинком уряду. Того ж дня, після зустрічі з опозиційними лідерами, Джаба Іоселіані та Тенгіз Кітовані оголосили про скинення

З. Гамсахурдія з посади глави держави та заснування нового органу – Військової ради Республіки Грузія (до якої увійшов і колишній голова грузинського уряду Тенгіз Сігуа).

10 березня 1992 р. Едуард Шеварднадзе (міністр закордонних справ СРСР у 1985-1990 рр., колишній перший секретар ЦК компартії Грузинської РСР у 1972-1985 рр., міністр охорони громадського порядку (внутрішніх справ) Грузинської РСР у 1965-1972 рр., комсомольсько-партійний функціонер у 1946-1964 рр.), який на запрошення озброєної грузинської опозиції повернувся з Москви, став головою незаконно створеної за рішенням Військової ради Республіки Грузія Державної ради, до складу якої входили виключно супротивники скинутого глави держави З. Гамсахурдія. У жовтні 1992 р. на дострокових виборах до парламенту (попередні відбулися 28 жовтня 1990 р.) прибічники Е. Шеварднадзе отримали більшість голосів, що слугувало основою для створення у 1993 р. проурядової партії – Союзу громадян Грузії.

Влітку 1992 р. за активного втручання Росії вдалося припинити воєнні дії в зоні грузино-осетинського конфлікту, куди були введені змішані миротворчі сили. Водночас розпочалися повномасштабні бойові дії на території Абхазії, яка не бажала залишатися у складі Грузії. Тільки у 1994 р. грузино-абхазький конфлікт перейшов у стадію затухання без досягнення будь-якого прогресу в урегулюванні до серпня 2008 р., коли Росія визнала незалежність Республіки Абхазія і розмістила на території цієї республіки (яка де-юре залишається складовою частиною Грузії) свої військові бази та відповідні військові формування.

На тлі грузино-осетинського і грузино-абхазького конфліктів прибічники З. Гамсахурдія спробували відновити владу законно обраного президента, поваленого внаслідок державного перевороту в Грузії. У січні-вересні 1992 р. відбувалися збройні сутички між ними та проурядовими військами у Західній Грузії. Восени 1993 р. З. Гамсахурдія спробував повернутися до влади, що привело до відновлення збройного протистояння, і лише у грудні того ж року урядові війська змогли придушити останні осередки опору з'явистів. Сам З. Гамсахурдія загинув наприкінці 1993 р. у селі Дзвелі Хібула при нез'ясованих обставинах [6, с. 127]. Незважаючи на це, безсумнівно є те, що вбивство незговірливого і непримиренного до Москви президента З. Гамсахурдія було на руку Кремлю, який прагнув встановити ефективний контроль над офіційним Тбілісі (як зрештою і над іншими пострадянськими країнами) і хотів бачити на посаді глави грузинської держави проросійського кандидата.

У жовтні 1995 р. була прийнята нова Конституція Грузії, в якій було відсутнє визначення статусу Абхазії та Південної Осетії. Відновлену посаду президента республіки зайняв Е. Шеварднадзе, який отримав 70% голосів виборців і переміг на президентських виборах. У середині 1990-х рр. йому вдалося різними засобами стабілізувати ситуацію в країні (завдяки консолідації

прибічників за допомогою створення Союзу громадян Грузії, домовленостям з помірною опозицією, придушенню та вигнанню лідерів непримиренної опозиції). У зовнішньополітичній сфері також були досягнуті деякі успіхи. По-перше, були налагоджені контакти з провідними світовими державами та співпраця з міжнародними організаціями, які на регулярній основі надавали Грузії фінансову допомогу. По-друге, вдалося активізувати взаємодію з РФ і в 1994 р. між двома країнами була досягнута домовленість про розміщення російських миротворців в Абхазії, а в 1995 р. підписано угоду про російські військові бази у Грузії. Ще раніше, у 1993 р. Грузія вступила до СНД.

У жовтні 1998 р. стався озброєний заколот солдат і офіцерів (за версією уряду, прибічників Гамсахурдії) військової частини у м. Сенакі з наступом на Кутаїсі, придушений урядовими військами. Влітку 1999 р. Росія звинуватила Грузію у пособництві терористам, які, начебто, створили свої бази в Панкїйській ущелині, звідки вони переходили на територію сусідньої Чечні. У серпні 2000 р. з Панкїсі в Абхазію був здійснений рейд загону чеченських повстанців під командуванням Руслана Гелаєва.

На парламентських виборах у жовтні-листопаді 1999 р. Союз громадян Грузії зберіг більшість у парламенті, хоча і зіткнувся з конкуренцією з боку партії «Відродження», яку очолював голова Верховної ради Аджарії Аслан Абашидзе. У квітні 2000 р. Е. Шеварднадзе знову з великим відривом від конкурентів був переобраний на посаду президента Грузії.

Підсумовуючи перше десятиліття державної незалежності Грузії дослідники приходять до висновку (з яким не можна не погодитися), що грузинське суспільство за цей період послідовно зазнало таких трансформаційних змін: 1) ейфорійні почуття від отримання незалежності; 2) зсув до шовінізму – за часів З. Гамсахурдія, що призвело до загострення міжетнічних конфліктів та внутрішнього розколу в соціумі; 3) хитка стійкість – під час керівництва державою Е. Шеварнадзе, що характеризувалася збереженням націоналістичних настроїв з одночасним посиленням російського впливу в регіоні [7, с. 122-123]. Водночас у цей період Грузія остаточно визначилася зі своїм зовнішньополітичним курсом, зокрема щодо поступової інтеграції до європейських та євроатлантичних структур з перспективою отримання повноцінного членства в ЄС і НАТО. В умовах фактичної окупації Росією Абхазії і Південної Осетії, для Грузії Північноатлантичний альянс розглядався тоді єдиним способом убезпечити себе від подальших неоколоніальних зазіхань РФ на державний суверенітет [8, с. 159].

Одночасно країна перебувала на шляху своєрідного транзиту між радянським минулим та декларованим європейським майбутнім. Цей період деякі науковці визначають як «різновид соціально-політичної мутації, коли старі радянські цінності, практики та норми модифікуються, комбінуються, зміщуються і взаємопов'язуються із західними еквівалентами, породжуючи достатньо новий еkleктичний контекст» [9, с. 4]. Загалом пострадянські

політичні еліти та олігархічні клани вибудовували інституції, які не надавали повною мірою свобод, а переважно імітували демократичні процеси, нав'язуючи свою волю суспільству [10, с. 253]. У грузинській реальності (на думку місцевих дослідників) клани були специфічними мережами покровитель-клієнт, які консолідувалися навколо могутнього лідера і змінювалися разом із злетами та падіннями влади та економічного становища зазначеного лідера. Такі клани були структурами, об'єднаними та керованими бажанням уникнути відкритого правового простору та отримати групову вигоду (зазвичай незаконним шляхом) від державних структур.

У перше десятиліття після проголошення Грузією незалежності, більшу частину якого (після нетривалого періоду правління З. Гамсахурдія) на президентській посаді перебував Е. Шеварднадзе, боротьба з негативним радянським спадком у середовищі грузинського політикуму фактично не велася. Це й не дивно, адже за часів правління Е. Шеварднадзе було два характерні шляхи відбору урядовців: з-поміж колишніх високопоставлених діячів комуністичної партії, з якими глава держави мав особисті зв'язки ще з часів його керівництва компартією Грузинської РСР або серед членів родини та осіб, наближених до неї. Ще одним характерним для тогочасної Грузії явищем була значна присутність у середовищі керівництва держави осіб з кримінальним минулим, які власне і привели Е. Шеварднадзе до влади у пострадянський час після повалення ними законно обраного президента З. Гамсахурдія. Так, Д. Іоселіані, який провів 17 років у радянських в'язницях, отримав посаду в уряді та був заступником Е. Шеварднадзе. Кардинальні зміни в цій сфері почали відбуватися лише з приходом на початку 2000-х рр. М. Саакашвілі, який почав запрошувати на високі урядові посади переважно молодих людей, які здобули освіту за кордоном та розпочав системну боротьбу проти грузинських «злочинців у законі», що зрештою привело до повної ліквідації їх домінуючого впливу в країні. Заради об'єктивності необхідно зауважити, що багато хто з цих молодих урядовців, які здобули престижну освіту за кордоном за рахунок грантів міжнародних організацій та іноземних держав, були агентами іноземного (переважно американського) впливу та нерідко діяли всупереч національним інтересам Грузії (про що достатньо повідомлялося у різних ЗМІ). Це й не дивно, адже іноземні донори вкладають у таких осіб значні кошти не з альтруїстських міркувань, а заради майбутнього зиску під час реалізації двосторонніх міжнародних договорів, які обставляються красивими фразами про демократію, процвітання та обоюдної вигоду.

Отже, викладене вище виразно показує, як в останнє десятиріччя минулого століття у Грузії відбувалися болісні спроби розриву з радянським тоталітарним минулим заради знаходження свого місця в європейській сім'ї народів. На думку деяких вітчизняних дослідників, цей процес триває й нині, оскільки значна частина населення Грузії переконана, що подальше зближення з Європою, зокрема в рамках ЄС, може зашкодити традиційним грузинським

культурним цінностям [11, с. 122]. В подальшому результати парламентських виборів у Грузії стали черговим цьому підтвердженням.

За майже 12-ти річне правління Е. Шеварднадзе грузинський уряд не контролював Південну Осетію і Абхазію, а вплив на Аджарію був мінімальним. У країні на тлі зтяжної економічної кризи зростали безробіття та бідність; Грузія значною мірою існувала на іноземні кредити та економічну допомогу, використання яких з огляду на високий рівень корупції в республіці було вкрай неефективним. До літа 2003 р. зовнішній борг Грузії досяг 1,75 млрд доларів США, що фактично означало банкрутство країни. Державна влада була ослаблена системною корупцією. Глава держави Е. Шеварднадзе продовжував «лавірувати» між Росією і Заходом, і така зовнішня політика викликала все більше невдоволення як влади РФ, так і урядів західних країн (останні були обурені відсутністю політичних і економічних реформ, високим рівнем корупції тощо). Зацікавленість у відставці Е. Шеварднадзе з посади президента відкрито виявляли США. Так, напередодні президентських виборів посол США в Грузії Річард Майлз заявив, що США хотіли б бачити в Грузії «більш сильне і рішуче керівництво і більш відчутний прогрес» у проведенні реформ.

Внаслідок листопадової 2000 р. урядової кризи невдовзі відбувся розпад правлячого Союзу громадян Грузії. Групи, що відкололися, створили «Національний рух» під керівництвом Міхеїла Саакашвілі та рух «Нові демократи» на чолі з Зурабом Жванія (голова парламенту до листопада 2000 р.). У 2002-2003 рр. зросла популярність опозиційних партій і рухів та їх лідерів – Ніно Бурджанадзе (депутатка парламенту Грузії з 1995 р., яка у 2000 р. була обрана головою парламенту), Міхеїла Саакашвілі (лідера «Національного руху», який поряд з Лейбористською партією отримав більшість на виборах до місцевих органів влади у листопаді 2002 р.) та деяких інших. У серпні 2002 р. виникла коаліція «Бурджанадзе – Демократи» (після приєднання колишнього лідера Союзу громадян Грузії Зураба Жванія до опозиції).

У таких умовах перемогти на виборах до парламенту у листопаді 2003р. прибічники Е. Шеварднадзе не змогли, проте за результатами виборів проурядовий список «Нова Грузія» отримав 21% голосів. Опозиція на чолі з Н. Бурджанадзе, З. Жванія і М. Саакашвілі сумарно набрала 28% голосів виборців. Створена головою уряду і Верховної ради Аджарії А. Абашидзе партія «Союз демократичного відродження» (до 1997 р. – «Всегрузинський союз відродження») набрав на виборах 19% голосів. Абашидзе підтримував Шеварднадзе, отже, проурядові сили, за офіційними даними Центральної виборчої комісії Грузії, отримали 40% голосів виборців.

Опозиція вважала вибори сфальсифікованими, тому її лідери закликали населення до протестів. 10 листопада 2003 р. у Грузії розпочалась «революція троянд» – серія організованих опозицією на чолі з Саакашвілі, Бурджанадзе і Жванія масових акцій протесту з вимогами перегляду результатів

парламентських виборів та відставки Шеварднадзе. В акціях протесту важливу роль відігравали активісти молодіжного руху «Кмара». На бік опозиції невдовзі перейшли силові структури країни (під зовнішнім тиском президент відмовився від застосування сили проти опозиції). Кульмінацією протесту стало 23 листопада, коли М. Саакашвілі з групою прибічників прорвався до зали засідань парламенту, де Е. Шеварднадзе відкривав перше засідання нового складу законодавчого органу країни. Президент був вимушений залишити будівлю парламенту та сховатися у своїй резиденції. Внаслідок всебічного тиску Е. Шеварднадзе того ж дня подав у відставку. Виконуючим обов'язки президента Грузії стала Н. Бурджанадзе, яка очолювала на той час парламент країни. Дострокові президентські вибори були призначені на 4 січня 2004 р. Підсумки парламентських виборів, що викликали протести опозиції, були частково скасовані (крім результатів у тих округах, де перемогли кандидати від опозиції). 25 листопада 2003 р. керівник Аджарії А. Абашидзе назвав «революцію троянд» «бандитизмом, нелегітимним захопленням влади, руйнівним для територіальної цілісності країни» і оголосив у Аджарії надзвичайний стан, проголосив себе верховним головнокомандуючим «аджарських збройних сил» і заклав адміністративний кордон з Грузією.

На дострокових січневих 2004 р. президентських виборах переважна більшість виборців проголосувала за кандидатуру М. Саакашвілі, який отримав більше 96% голосів. Аджарія ці вибори бойкотувала і її мешканці участі в них не брали. Після вступу на посаду президент М. Саакашвілі призначив Зураба Жванія прем'єр-міністром країни. 28 березня 2004 р. були проведені нові вибори до парламенту (конституційний склад якого становить 150 депутатських місць, що обираються за пропорційною системою), на яких перемогу отримала колишня опозиція – «Об'єднаний рух – Демократи». Низка політичних партій і рухів, зокрема Союз відродження Грузії, Лейбористська партія та деякі інші, які раніше мали парламентське представництво, не змогли пройти до вищого законодавчого органу країни, тому вони різко критикували утворення проурядового парламенту, характеризуючи його як шлях до однопартійної системи.

Нова влада Грузії зробила спроби відновлення єдності країни. Було посилено натиск на режим Абашидзе в Аджарії, де опозиційні сили отримали підтримку з боку Тбілісі та ініціювали масові протести проти влади автономної республіки за моделлю «революції троянд» [12, с. 183-184]. Залишившись без підтримки як Росії, так і в середині республіки, Аслан Абашидзе залишив 5 травня 2004 р. Батумі та втік до РФ. Спроби відновити суверенітет Грузії над Абхазією та Південною Осетією (як дипломатичними засобами, так і силовими) успіхом не увінчались, але відносини Грузії з Росією на цьому тлі сильно погіршились.

Викладене вище дозволяє дійти висновків, що соціально-економічне та внутрішньополітичне становище в Росії та Грузії у 1991-2004 рр. становило собою своєрідне тло, на якому вибудовувалися російсько-грузинські відносини

у той період. Внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в обох державах, формували порядок денний цих відносин та обумовлювали їх.

Список використаних джерел та літератури

1. Конституция Российской Федерации от 25 декабря 1993 года. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституция_Российской_Федерации
2. Скрипнюк О.В. Мінська угода 1991 р. *Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т.3. М-Я. Київ: Академперіодика, 2019. 992 с.*
3. Шемшученко Ю.С. Алма-Атинська декларація 1991 р. *Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т.1. А-Д. Київ: Академперіодика, 2014. 920 с.*
4. Білоусов М.М. Горбачов Михайло Сергійович. *Українська дипломатична енциклопедія: У 5 т. / редкол.: Д.В. Табачник (голова) та ін. Харків: Фолю, 2013. Т.1. 526 с.*
5. Россия. *Политические системы современных государств: Энциклопедический справочник: В 4 т. Т. 1: Европа. М.: Аспект Пресс, 2012. С. 437-440.*
6. Дорошко М. Гамсахурдія Звіад Костянтинович. *Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 807 с.*
7. Gabritchidze A. G. Transition in the Post-Soviet State: from Soviet Legacy to Western Democracy? College of Arts and Sciences of Ohio University, 2010. 133 p.
8. Специфіка перетворень у країнах Південного Кавказу. *Трансформаційні перетворення у країнах пострадянського простору: проблеми та виклики. Науково-аналітична доповідь. А.І. Кудряченко (кер. авт. колективу) та ін. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 232 с.*
9. Як позбутися пострадянськості? А. Гетьманчук та ін. Київ: Інститут світової політики, 2012. 150 с.
10. Редзюк Є.В. Соціально-економічні проблеми країн пострадянського простору та перспективи їх постпандемічного відновлення. *Внутрішні та зовнішні складові формування зовнішньої політики країн пострадянського простору: збірник наукових праць. За заг. ред. А.Г. Бульвінського. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 274 с.*
11. Фощан Я.І. Характерні риси процесу демонтажу радянського тоталітарного спадку в Грузії першого десятиліття незалежності. *Особливості демонтажу тоталітарного спадку пострадянських країн у 1990-х роках. Збірник тез. За заг. ред. д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України Кудряченка А.І. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. 132 с.*
12. Грузия. *Политические системы современных государств: Энциклопедический справочник: В 4 т. Т. 1: Европа. М.: Аспект Пресс, 2012. С. 183-184.*

References

1. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii ot 25 dekabrya 1993 goda. [Online]. Available from: https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституция_Российской_Федерации [In Russian].
2. Skrypnyuk, O.V. (2019). Mins'ka uhoda 1991 r. *Entsyklopediya mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny. T.3. M-YA. Kyiv: Akadempriodyka. [In Ukrainian].*
3. Shemshuchenko, Yu.S. (2014). Alma-Atyns'ka deklaratsiya 1991 r. *Entsyklopediya mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.;*

- Institut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy. T.1. A-D. Kyiv: Akadempriodyka. [In Ukrainian].
4. Bilousov, M.M. (2013). Horbachov Mykhaylo Serhiyovych. *Ukrayins'ka dyplomatychna entsyklopediya: U 5 t. / redkol.: D.V. Tabachnyk (holova) ta in. Kharkiv: Folio. T.1. [In Ukrainian].*
 5. Rossiya. (2012). *Politicheskiye sistemy sovremennykh gosudarstv: Entsiklopedicheskiy spravochnik: V 4 t. T. 1: Yevropa. Moskva: Aspekt Press, s. 437-440. [In Russian].*
 6. Doroshko, M. (2011). Hamsakhurdiya Zviad Kostyantynovych. *Politychna entsyklopediya. Redkol.: Yu. Levenets' (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlament-s'ke vydavnytstvo. [In Ukrainian].*
 7. Gabritchidze, A. G.. (2010). *Transition in the Post-Soviet State: from Soviet Legacy to Western Democracy?* College of Arts and Sciences of Ohio University. [In English].
 8. Spetsyfika peretvoren' u krayinakh Pivdennoho Kavkazu. (2021). *Transformatsiyni peretvorenniya u krayinakh postradyans'koho prostoru: problemy ta vyklyky. Naukovo-analitychna dopovid'. A.I. Kudryachenko (ker. avt. kolektyvu) ta in. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy". [In Ukrainian].*
 9. Het'manchuk, A. (ed) (2012). *Yak pozbutysya postradyans'kosti?* Kyiv: Instytut svitovoyi polityky. [In Ukrainian].
 10. Redzyuk, Ye.V. (2021). Sotsial'no-ekonomichni problemy krayin postradyans'koho prostoru ta perspektyvy yikh postpandemichnoho vidnovlennya. *Vnutrishni ta zovnishni skladovi formuvannya zovnishn'oyi polityky krayin postradyans'koho prostoru: zbirnyk naukovykh prats'. Za zah. red. A.H. Bul'vins'koho. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy". [In Ukrainian].*
 11. Foshchan, Ya.I. (2022). Kharakterni rysy protsesu demontazhu radyans'koho totalitarnoho spadku v Hruziyi pershoho desyatylittya nezalezhnosti. *Osoblyvosti demontazhu totalitarnoho spadku postradyans'kykh krayin u 1990-kh rokakh. Zbirnyk tez. Za zah. red. d.i.n., prof., chl.-kor. NAN Ukrainy Kudryachenka A.I. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy". [In Ukrainian].*
 12. Gruzija. (2012). *Politicheskiye sistemy sovremennykh gosudarstv: Entsiklopedicheskiy spravochnik: V 4 t. T. 1: Yevropa. Moskva: Aspekt Press, s. 183-184. [In Russian].*

Otrosh M. Internal Factors of Russian-Georgian Relations 1991-2004.

The article examines the socio-economic and domestic political situation in Russia and Georgia during 1991-2004 which influenced the development of bilateral Russian-Georgian relations. The collapse of the USSR and the former system of governance exacerbated socio-economic and internal political problems in both former Soviet republics, which have now become formally independent and sovereign states, subjects of international law.

The formation of the new Russian and Georgian socio-economic systems took place in difficult conditions. Wide segments of the population suffered from the poorly thought-out economic reforms and privatization carried out in both countries. Without funding, the structures of education, free medicine, and science collapsed. Despite the declared freedom of trade, high taxation led to the flight of private business "into the shadows", which strengthened the influence of criminal structures.

A serious threat to the Russian Federation and Georgia in the 1990s was the problem of regional separatism on the part of the respective autonomous entities within them. Russia soon managed to cope with this challenge and bring them (including the rebellious Chechnya by armed means) back under its rule. However, Georgia was unable to regain sovereignty over its autonomies – Abkhazia and South Ossetia, which are now effectively under Russian control, either diplomatically or militarily.

The conclusions are drawn that the socio-economic and domestic political situation in Russia and Georgia in 1991-2004 constituted a kind of background on which Russian-Georgian relations were built during that period. Domestic political processes taking place at that time in both states shaped the agenda of these relations and conditioned them.

Keywords: *Russia, socio-economic situation in Russia in 1991-2004, internal political situation in Russia in 1991-2004, Georgia, socio-economic situation in Georgia in 1991-2004, internal political situation in Georgia in 1991-2004.*

Надійшла до редколегії: 13.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026